

O GRČKIM EPIGRAMIMA DAMJANA BENEŠE

Vlado Rezar

UDK: 821.163.42.09Beneša, D.
821.124(497.5).09Beneša, D.
Izvorni znanstveni rad

Vlado Rezar
Filozofski fakultet Sveučilišta
u Zagrebu
Z a g r e b
vrezar@ffzg.hr

U arhivu Franjevačkog samostana Male braće u Dubrovniku pod signaturnim brojem 78 pohranjena je autografná, dosad neobjavljena rukopisna zbirka pjesama latinista Damjana Beneše (1476–1539). Oko 8000 latinskih stihova »gradi« tri knjige epigrama, knjigu ekloga, dvije knjige lirskih pjesama, knjigu satira i nešto nerazvrstanih pjesama, uglavnom prepjeva. Naglašeno humanističkoj impostaciji ovog pjesničkog pothvata, koji u formalno-stilskom pogledu počiva na poetskim modelima iz klasične antike, ton daje i sedam Benešinih latinskih prepjeva grčkih epigrama iz zbirke *Anthologia Palatina*, prepjev podulje elegije Grgura Nazijanskog te napose devet autorskih epigrama skladanih na grčkom. Ovo potonje, Benešina pjesnička produkcija na drugom jezičnom mediju humanizma, svojevrsni je *unicum* među sačuvanim zbirkama hrvatskih humanističkih pjesnika i zbog toga je osobito važno za hrvatsku književnu i kulturnu povijest. Ipak, te pjesme – koje je još početkom 19. st., zbog teške čitljivosti i slabe razumljivosti, vrlo loše ocijenio skriptor Vatikanske biblioteke Girolamo Amati, a stoljeće kasnije javnosti tek ugrubo predstavio Benešin proučavatelj Đuro Körbler – do danas nisu bile ni prepisane, a kamoli detaljnije sadržajno, stilski i gramatički proučene. Članak stoga donosi rezultate upravo te osnovne, dosad izostale filološke obrade Benešina grčkog pjesništva.

Ključne riječi: Damjan Beneša, Dubrovnik, humanističko pjesništvo na grčkom, epigram

1.

Latinska se Europa, poznato je, intenzivnije počela upoznavati s kulturnom ostavštinom grčke antike otkako su sredinom 15. stoljeća u Italiju u većem broju

počeli pristizati učeni izbjeglice iz Carigrada.¹ Pojačanoj diseminaciji i interesu za klasične grčke tekstove pridonijela je ubrzo i pojava tiska, pa se tako kao prva knjiga tiskana na grčkom 1474. pojavio Homerov *Boj žaba i miševa* (Βατραχομυομαχία), *Ilijada* i *Odiseja* u izvorniku su objavljene 1488, Heziod i Izokrat 1493, od 1495. do 1498. za tisak su priređivana Aristotelova djela, a u istom je razdoblju pred čitatelje stiglo devet od jedanaest Aristofanovih komedija, odnosno prvih četiri od devetnaest Euripidovih tragedija.² Znamenitu pak zbirku grčkog epigramatskog pjesništva od antike do bizantskog doba, poznatu pod naslovom *Anthologia Planudea*, učeni je Zapad dobio priliku napokon bolje upoznati kad se 1494. u Firenci pojavila *editio princeps* tog pjesničkog korpusa od 2400 epigrama.³

Tekst ovog izdanja, kao i tekst spomenutih Euripidovih tragedija te djela još desetak klasičnih i poklasičnih grčkih autora priredio je Janos Laskaris (1445-1534), prebjeg iz Carigrada i ugledni propagator grčke pisane kulture.⁴ U

¹ Dakako, interes za grčku antičku baštinu postojao je na Zapadu i ranije. Zna se da je Francesco Petrarca (1304-1374) posjedovao rukopisni primjerak Homera, iako grčkim nikad nije ovladao. Njegov mlađi suvremenik Giovanni Boccaccio (1313-1375) dovodi 1360. u Firencu za učitelja grčkog Kalabreza Leonzija Pilata (umro 1364), koji u sljedeće dvije godine na latinski prevodi *Ilijadu* i *Odiseju*. Međutim, u predstavljanju starogrčkog jezika i književnosti europskom Zapadu kudikamo je značajnija uloga carigradskog Grka Manuela Hrizolore (1355-1415). On je potkraj 14. st. na poziv Coluccia Salutatija u Firenci nekoliko godina podučavao grčki, a učenici su mu bili kasnije utjecajni Leonardo Bruni (1370-1444), Guarino iz Verone (1374-1460) i Ambrogio Traversari (1386-1439). Najpoznatiji nastavljatelj Hrizolorina rada bio je Janos Argiropul (1415-1487), također rodom iz Carigrada, koji je u Italiji boravio i prije pada rodnoga grada, da bi od 1456. u Firenci i Rimu sve do smrti podučavao grčki jezik i filozofiju. Uz bok mu je i Teodor Gaza (1410-1475), rođen u Solunu, podučavatelj grčkog, autor utjecajne grčke gramatike i prevoditelj Aristotelovih spisa. Usp. Craig W. Kallendorf, *A Companion to the Classical Tradition*, Wiley-Blackwell, Chichester, 2010, 210-211.

² Broj grčkih inkunabula varira između 63 i 66. Za njihov detaljan popis v. *Incunabula Short Title Catalogue* (British Library, <<http://istc.bl.uk/search/search.html>>). Također usp. Evrolyton, »The First Printed Greek Book«, *Journal of the Hellenic Diaspora*, 5(1979), 63-79.

³ Izdanje je priređeno prema Planudovu autografnom rukopisu (*Codex Marcianus* 481), izrađenom 1301.

⁴ Laskaris je rođen u Konstantinopolu, no obitelj mu vuče podrijetlo iz maloazijskog grada Rhyndacusa: odatle i pridjevak pod kojim je bio poznat u humanizmu, Rhyndaceanus. Zadužio je Zapad pronalaskom brojnih vrijednih rukopisa klasičnih grčkih autora (njih dvjestotinjak prikupio je 1492. po samostanima na Atosu), a osim spomenute grčke antologije Laskaris je za tisak priredio i četiri Euripidove tragedije te djela Ksenofonta, Menandra, Kalimaha, Apolonija Rođanina, Lukijana, Polibija, Plutarha i Muzeja. U službi kralja Karla VIII. Laskaris je pokrenuo ozbiljno bavljenje grčkom filologijom na tlu Francuske, a za kralja Franju I. on je zajedno sa svojim učenicom, slavnim francuskim grecistom Guillaumeom Budeom, ustanovio biblioteku u dvorcu Fontainebleau, jezgru buduće Bibliothèque nationale de France. Usp. Gerald S. Anderson, »The Heritage of the Ancient Greek Novel in France and Britain«, u *The Novel in the Ancient World*, ur. Gareth Schmeling, E. J. Brill, Leiden, 1996, 739-740.

govoru kojim se 1493, na početku serije predavanja o grčkoj književnosti, obratio auditoriju firentinske gimnazije za spomenutu je zbirku epigrama rekao da nema knjige iz koje bi čovjek više o jeziku naučio, više znanja i životne mudrosti stekao, a sve to u sažetu obliku i u isti čas tako skladno i dražesno. Završno je pak napomenuo sljedeće: *Haec epigrammata itaque transferat unusquisque, in his se oblectet, haec imitetur, in his se exerceat qui praeter alias utilitates tale quid etiam et tentare cupit et perficere.*⁵ Ovaj Laskarisov poticaj na čitanje, prevođenje pa i skladanje vlastitih grčkih epigrama po uzoru na antičke kao da je najozbiljnije prihvatio drugi znameniti pripadnik talijanske humanističke elite s kraja 15. stoljeća, firentinski pjesnik Angelo Poliziano (1454-1494).⁶ On je upravo između 1493. i 1494, kad je nenadano umro, s 30 novih pjesama nadogrudio već postojeću jezgru svoje mladenačke poezije na grčkom, a ta je zbirka od ukupno pedesetak epigrama zajedno s ostalim njegovim djelima 1498. tiskom objavljena u Veneciji kod najpoznatijeg renesansnog tiskara i promicatelja grčke književnosti, slavnog Alda Manuzija.⁷

Koliko god to iznenađujuće zvučalo i bilo u nesrazmjeru s golemim interesom humanističkog svijeta za grčki jezik i književnost, osim ove Polizianove autorske zbirke grčkog pjesništva, i sve donedavno neobjavljene zbirke od 44 pjesme na grčkom Polizianova sugrađanina i nešto starijeg suvremenika Francesca

⁵ Citat u cijelosti glasi ovako: *De epigrammatis quoque hoc unum satis in praesentia fuerit: a nullo nos libro tantam utilitatem posse consequi aut ad linguam et eruditionem aut ad iudicium circa humanas actiones et ad morum et uitae compositionem. Tanta est in eo uarietas, tanta copia et nominum et rerum, tam exquisita iudicia de rebus fere omnibus, quae in humanis actionibus possunt incidere, cum tanta breuitate et elegantia, tanto lepore et uenere, ut sapientissimorum omnium ingenium et iudicium non sine philotimia et concertatione quadam in unum hunc librum collatum esse existimes. Haec epigrammata itaque transferat unusquisque, in his se oblectet, haec imitetur, in his se exerceat qui praeter alias utilitates tale quid etiam et tentare cupit et perficere. Quin et in soluta oratione haudquaquam rhythmum et concinnitatem et numerum deprehendere aut deligere et constituere poteris, nisi prius carminibus saltem luseris et modulis.* Usp. Karl Müllner, »Eine Rede des Joannes Laskaris«, *Wiener Studien*, 21 (1899), 143.

⁶ Osim što se njegovo talijansko i latinsko pjesništvo smatraju jednim od najznačajnijih poetskih dometa talijanskog *Quattrocenta* Polizianov filološki rad na klasičnim tekstovima također nadilazi onodobne standarde i značajan je iskorak prema ustanovljavanju moderne kritike teksta. Usp. L. D. Reynolds - N. G. Wilson, *Scribes and Scholars*, Clarendon Press, Oxford, 1999, 143-146; Antony Granton, *Joseph Scaliger: Textual Criticism and Exegesis*, Oxford University Press, New York, 1983, 9-44.

⁷ Ako nije riječ tek o pukoj koincidenciji, Polizianov promptni pjesnički »odviz« na Laskarisov poziv zapravo valja prije protumačiti kao Firentinčev pokušaj dokazivanja vlastite literarne superiornosti nego kao rezultat kakve međusobne bliskosti i suradnje. Naime, poznato je da je odnos ove dvojice istaknutih humanista obilježilo veliko intelektualno suparništvo, pojačano činjenicom da su obojica bili nesretno zaljubljeni u istu osobu, učenu Firentinku Alessandru Scala. Usp. Filippomaria Pontani, *Angeli Politiani liber epigrammatum Graecorum*, Edizioni di storia e letteratura, Roma, 2002, XXIV-XXIX; XLVI.

Filelfa (1398-1481, *Peri psychagogias*, 1997), talijanski *Quattrocento* zapravo i ne bilježi slične zaokružene autorske pjesničke oglede na drugom najvažnijem jezičnom mediju humanizma.⁸ Dapače, ni izolirani, prigodni pjesnički izleti učenih Talijana u područje grčke poezije nisu mnogobrojni.⁹ Relevantna literatura i uvid u Kristellerov sveobuhvatan katalog humanističkih rukopisa upozoravaju tek na jedan grčki epigram Hrizolorina učenika Ambrozija Traversarija (1386-1439), dva grčka soneta Cirijaka iz Ancone (1391-1455), nekoliko grčkih prigodnica Scipiona Forteguerra (1466-1515), Giovanbattiste Boninsegnija (1453-1512) i Andreje Dazzija (1473-1548), redom uvaženih profesora grecista, dok je vjerojatno najveću slavu poznjela dražesna, Polizianu posvećena grčka pjesma učene Alessandre Scala (1475-1506), objavljena unutar već spomenute knjige Polizianovih grčkih pjesama.¹⁰ Možda zato stanje s humanističkom pjesničkom produkcijom na grčkom jeziku na koncu 15. st. najbolje opisuje ocjena priređivača Polizianovih grčkih stihova Zenobija Acciaiola. Ironično, naime, on kaže da se Talijani, kad je poezija na starogrčkom u pitanju, nemaju baš mnogo čime pohvaliti: *in eo genere scriptionis Latini paulum modo mussitantes gloriari solemus*.¹¹ Napokon, da je za grčki jezik u tom razdoblju u čitavoj Europi još uvijek bila aktualna ona znamenita srednjovjekovna *Graeca non leguntur*, svjedoči i podatak da povijest knjige bilježi samo 65 inkunabulskih izdanja na grčkom, tiskanih isključivo na tlu Italije, prema impresivnih četrdesetak tisuća inkunabula na latinskom, izrađenih širom Starog kontinenta.¹²

2.

U ovdje ocrtanu kontekstu bez sumnje još veću pozornost zaslužuje dosad jedini poznati primjer humanističkog grčkog pjesništva na istočnoj obali Jadrana, kojim je našu književnu i kulturnu povijest zadužio dubrovački pjesnik latinist

⁸ Usp. F. P o n t a n i, *ibid.*, XLIII-XLV.

⁹ Što se pak učenih Grka u Italiji tiče, uvjerljivo najviše grčkih epigrama, njih više od pedeset, ostavio je za sobom upravo Laskaris, a objavio ih je, zajedno s njegovim latinskim epigramima, ugledni tiskar i učitelj grčkog Josse Bade 1527. u Parizu (za moderno izdanje tih epigrama usp. Anna M e s c h i n i, *Giano Laskaris: Epigrammi Greci*, Livinia Editrice, Padova, 1976). Od ostalih Laskarisovih sunarodnjaka koji su u Italiji boravili tijekom 15. st. i za sobom ostavili nešto starogrčkih stihova spominju se kardinal Bessarion kao autor vlastita epitafa, Andronico Callisto, Bessarionov štićenik, koji je kao profesor grčkog djelovao u Firenci i iza kojeg su ostala četiri grčka epigrama, te Marco Musuro (1470-1517), Laskarisov učenik, kao autor nekoliko prigodnih pjesničkih uradaka na grčkom. Usp. Humphrey H o d y, *De Graecis illustribus linguae Graecae literarumque humaniorum instauratoribus, eorum vitis, scriptis et elogiis libri duo*, Londini, impensis Caroli Davis, 1742.

¹⁰ Ovi podatci zasigurno ne daju konačan broj grčkih poetskih ogleada nastalih u 15. st, no sve da su i višestruko manji od stvarnog stanja, još uvijek je onodobnu pjesničku produkciju na grčkom jeziku teško ocijeniti drugačije nego oskudnom.

¹¹ Usp. F. P o n t a n i, n. dj. (7), XLIII.

¹² Usp. E. L a y t o n, n. dj. (2), 63-67.

Damjan Beneša (1476-1539). Naime, njegova zamašna rukopisna ostavština – a čine je dva velika, u Dubrovniku pohranjena rukopisa s ukupno više od 16.000 latinskih stihova raspoređenih u tri knjige epigrama, dvije knjige pjesama u lirskim metrima, knjigu ekloga, knjigu satira, pa čak i ep u deset pjevanja – čuva i devet epigrama, ukupno šezdeset stihova, točnije trideset elegijskih distiha, koje je Beneša skladao na grčkom.¹³

Po položaju unutar autografnih rukopisnih zbirke – a raspršeni su po sve tri knjige epigrama u kojima se pjesme nižu kronološkim redom – moglo bi se okvirno pretpostaviti da su ti grčki pjesnički ogledi pisani u razdoblju između 1510. i 1530. Da se iz prethodnog podatka ne stekne pogrešan dojam kako se dubrovački pjesnik grčkim jezikom počeo baviti tek u zreloj životnoj dobi, važno je spomenuti da prvom sastavku na grčkom, smještenu na sam kraj prve knjige epigrama, prethodi šest od ukupno sedam njegovih latinskih prijevodnih adaptacija antičkih grčkih epigrama. Riječ je o ponegdje doslovnijim, a ponegdje slobodnijim prepjevima Meleagra, Makedonija, Filipa Solunjanina, Alfeja Mitilenjanina, Timneja te jednog epigrama koji ide u kategoriju *adespota*.¹⁴ Činjenica da prvu takvu latinsku adaptaciju grčkog predloška Beneša zapisuje na samom početku svoje prve knjige epigrama, uz vrlo izvjestan datacijski *terminus post quem* u već spomenutoj 1494. kao godini objavljivanja prvotiska antologije grčkog epigramatskog pjesništva, vode k zaključku da je on svoju poetsku zbirku počeo sastavljati posljednjih godina petnaestog stoljeća, na pragu punoljetnosti, te da je njegov pjesnički i filološki interes od samog početka osim na latinski bio usmjeren i na grčki jezik i njime posredovanu antičku književnu baštinu.¹⁵ Napokon, spomenimo i to da Benešina

¹³ Opširnije o Damjanu Beneši i njegovu pjesništvu v. Vlado Rezar, *Damjan Beneša: De morte Christi*, Ex libris, Zagreb, 2006, 11-93. Preostali neobjavljeni dio Benešina pjesničkog opusa, okupljen u autografnom rukopisu koji se pod rednim brojem 78 čuva u Arhivu Male braće u Dubrovniku (dalje u tekstu AMB), pripremljen je za tisak i bit će objavljen tijekom 2017. godine.

¹⁴ Meleagrove epigrama (*Anth. Pal.* V, 215; V, 176) obrađeni su u Benešinim epigramima I, 2 i I, 4, Makedonijev (V, 224) u epigramu I, 12, epigram Filipa Solunjanina (IX, 293) u epigramu I, 13, epigram Alfeja Mitilenjanina (IX, 526) u epigramu I, 21, jedan Timnejev (VII, 433) u epigramu II te jedan adespota (IX, 126) u epigramu I, 10.

¹⁵ Spomenuta Benešina prijevodna adaptacija grčkog epigrama (I, 2) ujedno je i prvi sačuvani epigram zbirke: od epigrama koji mu je prethodio sačuvan je samo djelić posljednjega stiha (*Verberibus ridet posse...*), iz kojega je teško naslutiti je li se i tu radilo o kakvu prijevodu s grčkog. Riječ je dakle o najranijem Benešinu pjesništvu, k tomu usko vezanu uz njegovu kompetenciju u grčkom, pa epigram ilustrativno donosimo u cijelosti:

Liber epigr. I, 2 (AMB 78, f. 2)
Sodes tolle mihi modo curas Heliodoraē:
Flectat Musa, mei si nihil, heu, miseret!
Per te perque arcus, et quae me laedere solum
Iam dudum norunt spicula, iuro, Puer,
Vel si me mactes, linquam post funera uocem,
Quae clamabit: Amor demum homicida fuit.

rukopisna ostavština čuva još jedan latinski prijevod grčkog predloška, ovaj put dvjesto deset stihova elegije o posnoj šutnji Grgura iz Nazijanža (Εἰς τὴν ἐν ταῖς νηστείαις σιωπῆν): po položaju unutar rukopisa, a i po odabranoj tematici skloni smo pretpostaviti da je ovdje riječ o prijevodu koji je nastao u posljednjoj dekadi pjesnikova života.

Od rekonstrukcije vremena kad su grčki epigrami napisani mnogo je ipak teže uspostaviti kontekst u kojem je Benešina filološka kompetencija uopće stasala. Ne postoje naime podatci koji bi ukazivali na to da je Beneša respektabilnu humanističku naobrazbu stekao u nekoj od sveučilišnih ustanova s druge strane Jadrana, pa možda ipak valja prihvatiti pretpostavku da se u dubrovačkoj gradskoj gimnaziji krajem petnaestog stoljeća osim latinske mogla dobiti i vrlo kvalitetna poduka iz grčkog. Znamo naime da je od 1482. do 1505. školu vodio Daniele Clario, prema Aldovim riječima *vir utraque lingua doctus*¹⁶, čijim je đakom mogao biti i naš Beneša. Također, u gradu mu je starijim suvremenikom, moguće i pjesničkim uzorom, bio Ivan Gučetić, prema Iliji Crijeviću prvi Dubrovčanin koji je u grad donio grčko ljubavno pjesništvo i čiju je poeziju gotovo neumjereno nahvalio već spomenuti Angelo Poliziano.¹⁷ Beneši pak generacijski i intelektualno blizak Miho Celijski Gradić vraća se koncem 15. st. iz Italije kao učenik Demetrija Halkokondila i kao vrstan prevoditelj s grčkoga.¹⁸ Napokon, i Benešin nešto stariji suvremenik Ludovik Crijević Tuberon, učeni dubrovački benediktinac i pisac utjecajne povijesti *Commentarii de temporibus suis*, u prologu svojeg opsežnog djela spominje da su u Dubrovniku – inače gradu u kojem su se na putu

AP 5, 215

Λίσσομ', Ἔρωσ, τὸν ἄγρυπνον ἐμοὶ πόθον Ἥλιοδώρασ
 κοίμισον αἰδεσθεῖσ Μοῦσαν ἐμὰν ἰκέτιν.
 ναὶ γὰρ δὴ τὰ σὰ τόξα, τὰ μὴ δεδιδραγμένα βάλλειν
 ἄλλον, ἄει δ' ἐπ' ἐμοὶ πτανὰ χέοντα βέλη,
 εἰ καὶ ἐμὲ κτείναισ, λείψω φωνὴν προϊέντα
 γράμματ'·» Ἐρωτος ὄρα, ξεῖνε, μαιφρονίαν.«

¹⁶ Usp. Ireneo A f f ò, *Memorie degli scrittori e letterati parmigiani (t. III)*, Parma, 1791, 62: *Aldus Manutius Romanus Iacobo Sanazaro patritio Neapolitano et equiti clarissimo S.P.D.: Georgius Interianus Genuensis, homo frugi, venit iam annum Venetias, quo cum primum adplicuit, etsi me de facie non cognosceret nec ulla inter nos familiaritas intercederet, me tamen officiose adiit, tum quia ipse benignus est et sane quam humanus, tum etiam quia Daniel Clarius Parmensis, vir utraque lingua doctus et qui in urbe Rhacusae publice summa cum laude profitetur bonas literas, ei ut me suo nomine salutaret iniunxerat (Venetiis, XX Octobris DII)*. Clario je kasnije, sve do 1523, bio dubrovački kancelar. Usp. Stanislaus Škunca, *Aelius Lampridius Cervinus, poeta Ragusinus (saec. XV)*, Edizioni francescane, Rim, 1971, 35.

¹⁷ Usp. Shane B u t l e r, *Angelo Poliziano: Letters (vol. 1)*, The I Tatti Renaissance Library, Cambridge - London, 2006, 278-280.

¹⁸ O ovom dosad potpuno nepoznatom dubrovačkom humanistu v. Vlado R e z a r, »Novo ime dubrovačkog humanizma: Miho Celijski Gradić«, *CM XXV* (2016), 5-15.

u Italiju dulje ili kraće zadržavali i mnogi grčki izbjeglice iz Konstantinopola – obrazovani ljudi bili dobro upućeni kako u latinski tako i grčki jezik i njihove književnosti.¹⁹

Napokon, prije nego se pobliže razlože sadržaj i glavne značajke Benešinih grčkih epigrama, još nekoliko riječi i o transmisijskoj i recepcijskoj sudbini koja ih je pratila do našeg vremena. Što se suvremenika tiče, dosad su poznate samo dvije reakcije osoba iz Benešina okruženja na njegove pjesničke pokušaje ispisane alfabetom. Za prvu od njih, pjesmu napisanu između 1510. i 1520. i posvećenu mlađem kolegi pjesniku, zaslužan je već spomenuti Ilija Crijević, Benešin pjesnički uzor i prijatelj: spominjući u njoj italski Anijen (*Anio*) i maloazijski Melet (*Meles*), dvije rijeke simbola pjesništva klasične antike, on aludira na Benešino uspješno drugovanje i s latinskim i s grčkim muzama:

Te decet ergo chorus uitreas Anienis ad undas
Atque Meletaeas ducere propter aquas;
Me mea saltantem riderent secula. Quod tu,
Vlterius non est Aelius: ipse fuit.²⁰

Drugo svjedočanstvo da su suvremenici poznavali i cijenili Benešinu filološku univerzalnost dolazi neposredno po njegovoj smrti, iz pera Nikole Petretića, tadašnjeg ravnatelja dubrovačke gimnazije. On je Beneši, vjerojatno početkom 1540, ispjevao epitaf indikativna naslova: *Epitaphium Damiani Benesii, patricii Ragusini, uiri utraque lingua doctissimi*.²¹

U sljedećih dvjesto pedeset godina Benešina će grčka ostavština dijeliti sudbinu matične cjeline na latinskom u koju je bila usađena, odnosno past će u posvemašnji zaborav. Iz njega ju je početkom 19. st. pokušao otrgnuti dubrovački franjevac Antun Agić. On je dva spomenuta, već podosta oštećena rukopisa Benešine poezije prepisao u cijelosti, uz iznimku stihova na grčkom, kojim nije dobro vladao.²² Upravo je zbog toga Benešin autograf ponio sa sobom kad je 1816. bio pozvan da na otoku Krfu održi korizmene propovijedi, nadajući se da će od tamošnjih učenih Grka dobiti tumačenje spornih pjesmama i uvrstiti ga u obliku latinskog prijevoda u svoj prijepis umjesto izvornih grčkih stihova. No, dogodilo se da Grci nisu bili u stanju ni pročitati Benešine stihove, a kamoli ih prevesti, pa je Agić, kad se iste godine zatekao u Rimu, pomoć potražio od Girolama Amatija.

¹⁹ Slavni humanist Michele Marullo Tarcaniota (1453-1500) na putu iz Konstantinopola prema Italiji u Dubrovniku je proveo djetinjstvo (1454-1464), a gradu se kasnije na gostoprimstvu odužio toplom latinskom pjesmom (*De laudibus Ragusae, Epigr. 4, 17*).

²⁰ Usp. Darko Novaković, »Autografi Ilije Crijevića (I): Vat. lat. 1678.«, *Hrvatska književna baština*, 3 (2004), 228-229.

²¹ Čitav epitaf glasi: *Te Damiane tuis rapuerunt tristia Parcae / Stamina ducentes. Sed docti et pectoris artes, / Et Sophia, aeternae pepererunt saecula uitae*. Usp. Biblioteca comunale Augustea, Perugia, MS G 99, f. 64v.

²² Signatura Agićeva rukopisa je AMB 256.

Amati je bio skriptor Vatikanske biblioteke zadužen za grčke tekstove i glasio je za najvjekstijega grčkog paleografa u Rimu, čovjeka kojem su na dešifriranje, uz opasku *hi codices quidem Amatio soli legendi reseruantur* (»ove rukopise može pročitati samo Amati«), donošeni tekstovi kroz koje se drugi nisu mogli probiti. Zanimljivo je da je - nakon što je nekoliko dana proučavao rukopis - čak i Amati dignuo ruke od jednoga Benešina epigrama i ocijenio ga posve nečitljivim, pa dale i neprevedivim, dok je za dva naveo da u sadržajnom, estetskom i gramatičkom smislu ne valjaju ništa i da mu se jednostavno ne da prepisivati ih i prevoditi do kraja. Ostalih je šest epigrama, prema Agićevu svjedočanstvu, prepisao čitljivom grčkom grafijom i doslovno ih preveo na latinski; od toga je Agić u svoj prijepis uvrstio samo Amatijeve latinske prijevode, dok je grčku transkripciju izostavio kao nepotrebnu. Nažalost, Amatijevu rukopisu u kojem je bio sadržan spomenuti čitljivi grčki prijepis danas više nema traga.

Sljedeći koji se točno sto godina nakon Agića i Amatija uhvatio u koštac s Benešinim grčkim stihovima bio je zaslužni zagrebački filolog Đuro Körbler. Pišući o Benešinoj mladenačkoj ljubavnoj poeziji, on je ukratko sumirao i sadržaj grčkih pjesama koje je zatekao u rukopisu, pri čemu je za dva grčka epigrama priložio i prijepis izvornika, a ostalima naveo tek naslove.²³ Završno je kao kuriozum Körbler istaknuo Amatijevu ocjenu Benešinih grčkih pjesmama koju je Agić bio pridodao svojem prijepisu Benešine poezije. Amatijevo je mišljenje dakle bilo da se te grčke stihove jedva može nazvati grčkima jer u njima baš ništa ne valja, od netočnih naglasaka do pokvarene morfologije i sintakse, pa i sama promašenoga smisla; Agić, kojem prepisivanje Benešine poezije nije najbolje sjelo, nije propustio napomenuti da je Amatijev izvještaj uvrstio u prijepis samo zato da više nitko nikad ne bi nasjeo na nezaslužene Crijevićeve pohvale Benešinoj grčkoj poeziji. No taj iznimno poražavajući sud bio je prestrog čak i za Beneši također nesklonog Körblera, pa je on u završnim riječima svojega osvrta Amatijevu tvrdnju ublažio ocjenom kako se čovjek svojski trudio i da ga u to ime ipak ne treba sasvim osuditi.

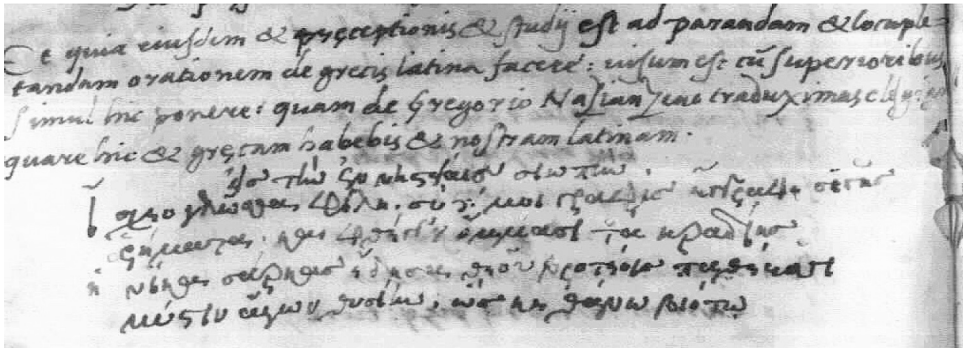
Spomenimo napokon i to da je prije dvadesetak godina pomno filološki obrađen već spomenuti Benešin latinski prepjev grčke elegije Grgura Nazijanskog *O posnoj šutnji*. Marina Bricko, koja je dva teksta usporedila, zaključila je kako je Beneša morao vrlo dobro vladati obama jezicima da bi stihove toliko vješto i s osjećajem iz jednog jezika pretočio u drugi.²⁴

²³ Usp. Đuro Körbler, »Iz mladih dana triju humanista Dubrovčana 15. vijeka«, *Rad JAZU*, 206 (1915), 218-252.

²⁴ Usp. Marina Bricko, »Benešićev latinski prijevod elegije Grgura iz Nazijanaza«, *Dani hvarskog kazališta: Hrvatski humanizam, XVI. stoljeće – protestantizam i reformacija*, Književni krug, Split, 1992, 85-99.

3.

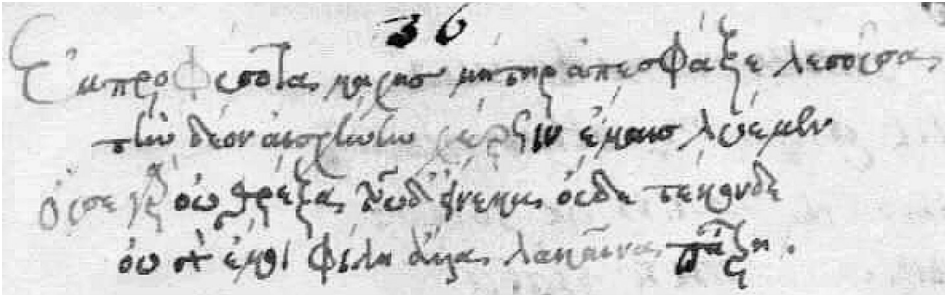
Takav je dakle okoliš iz kojeg polazi ovaj najnoviji pokušaj predstavljanja Benešinih grčkih stihova. Dosadašnje napomene daju naslutiti kako su prethodnici zapinjali već na prvom koraku, odnosno da je velik problem bilo već i samo čitanje Benešina grčkog rukopisa. Priložene slike vjerojatno govore više od riječi, a valja napomenuti da je i ovaj pokušaj uspio isključivo zato što je rukopis u kojem su pjesme sadržane bio snimljen prije restauracije obavljene 1999: tada je papir zaštićen od daljeg propadanja, ali je čitljivost teksta, pogotovo vrlo specifične grčke grafije, mjestimično znatno umanjena. U razrješavanju brojnih ligatura kojima se Beneša u pisanju služio u određenoj su mjeri pomogli priručnici grčke paleografije; sretna je okolnost bila i to što je spomenutu Grgurovu elegiju Beneša u rukopisu najprije prepisao u grčkom izvorniku (**Slika 1**), a tek potom preveo na latinski, pa se i na temelju uspoređivanja grafije njegova prijepisa s modernim izdanjem toga teksta, te uz pomoć spomenute Körblerove transkripcije dvaju Benešinih epigrama, moglo lakše protumačiti Beneši svojstvene osobitosti u pisanju pojedinih slova.

Slika 1: Benešin prijepis elegije Grgura Nazijanskog
(AMB 78, ff. 145v-149)

U konačnici je tako uspostavljen tekst svih šezdeset sačuvanih stihova, koji se, unatoč svim nedostacima što ih je pobrojao Amati, uglavnom mogu protumačiti prilično jednoznačno. Pritom su još najmanji problem Benešine višestruke morfološke nesigurnosti, koje se uglavnom lako uočavaju i ispravljaju. No Beneša uistinu, kako mu je prigovorio Amati, i naglaske i spirituse gotovo sustavno postavlja pogrešno, jotu u dativima jednine *A* i *O*-deklinacije pretežno ne potpisuje, hijatu se uklanja tek sporadično, a neujednačeni razmaci među pojedinim slovima čitatelja dovode u zabunu pri određivanju granica među riječima, tako da je na mnogim mjestima, kad se riječi uspješno i pročitaju, još uvijek velik problem pridodati im točne dijakritičke znakove, a time i pravu gramatičku vrijednost ili značenje. Stvar još dodatno kompliciraju povremeni arhaizmi, odnosno eolizmi

ili dorizmi, koje Beneša upotrebljava što zbog stilskog efekta, što zbog metričkih razloga, pa je tako i vrsna filologa poput Körblera neočekivani dorizam u naslovu epigrama – *Περὶ Εἰρήνας* umjesto očekivana oblika *Περὶ Εἰρήνης* – uspio navesti da ga pročita *Περὶ Οὐράνας*. Osnovne filološke karakteristike Benešine grčke poezije mogu se sabrati i zgodno predočiti u analizi sljedećeg epigrama (Slika 2):

Slika 2: *Liber epigr. II, 36* (AMB 78, f. 31)

Doslovan prijevopis:

Ἐκπροφύγοντα μάχης μήτηρ ἀπεσφάξε λεγοῦσα
 Τὴν δέον αἰσχύνην χέρσιν ἔμοις λύμεν
 Οὔσε γὰρ οὐ θρέξα τοῦδ' εἵνεκα οὔδε τέκονδε
 Οὐ γὰρ ἔμοι φίλη ἄλλα Λακαῖνα πάτηρ.

Prijepis s uređenom akcentuacijom i interpunkcijom:

Ἐκπροφυγόντα μάχης μήτηρ ἀπέσφαξε λέγουσα·
 Τὴν δέον αἰσχύνην χερσὶν ἔμοις λυμέν,
 Οὐ σὲ γὰρ οὐ θρέξα τοῦδ' εἵνεκα οὔδὲ τέκον δέ,
 Οὐ γὰρ ἔμοι, φίλη, ἄλλα, Λάκαινα πάτηρ.

Kao što je vidljivo, mnogi Benešini naglasci u izvorniku su postavljeni ne-
 točno, pri čemu neki od njih (ἀπεσφάξε λεγοῦσα; χέρσιν; ἄλλα Λακαῖνα)
 zapravo odgovaraju mjestu iktusa u metričkoj shemi elegijskog distiha. Sporadična
 nepravilna akcentuacija sveprisutna je pojava u humanističkim grčkim rukopisima
 i izdanjima, no u Benešinih grčkim stihovima ona gotovo da dostiže broj ispravno
 akcentuiranih riječi. Posljedica toga jest da točnost naglasaka priređivaču postaje
 upitnom i na mjestima koja *prima facie* izgledaju kao da su napisana ispravno.²⁵
 U ovom epigramu pridjevski oblik ἄλλα (nom. mn. sr. r. od ἄλλος) u četvrtom

²⁵ Da Beneša u ovom epigramu nije uspio ponuditi najsretnija jezična rješenja, potvrđuje i Amatijeva reakcija: *Epigramma hoc male deformatum est ex epigrammate Anthologiae*.

stihu mogao bi uz drugačiji naglasak zapravo biti suprotni veznik ἄλλά, a sintagma φίλη Λάκαινα πάτρη, za koju se sada čini da je riječ o vokativu, isto bi tako mogla biti interpretirana kao kombinacija nominativa s dativom u kojem nije naznačena *iota subscriptum* (umjesto φίλη, Λάκαινα, πάτρη), i to utoliko lakše što Beneša spomenuti znak, kako je već spomenuto, uglavnom ne bilježi ni u ostalim grčkim pjesmama²⁶, a nisu rijetke ni druge morfološke nesigurnosti. Jedna od takvih je i oblik θρέξα u trećem stihu, koji bi, umjesto kao prvo lice indikativa aorista glagola τρέχω, na ovom mjestu bez sumnje trebalo protumačiti kao aoristni oblik glagola τρέφω, koji inače glasi (ἔ)θρεψα. Nepostojanje pak augmenta, jednako kao i u obliku τέκον, prihvatljivo je i uvjetovano metričkim ograničenjima. Napokon, donekle iznenađuje oblik infinitiva prezenta aktivnog λυέμεν umjesto očekivanog λύειν: ovdje se naime radi o morfološki ispravnom eolizmu, no uz tu neobičnost što taj oblik infinitiva spomenutog glagola nije zabilježen ni na jednom mjestu u antičkoj grčkoj književnosti.²⁷ Ovaj oblik, jednako kao i gore navedeni neaugmentirani oblici indikativa aorista te epski oblik εἴνεκα umjesto nešto učestalijeg ἔνεκα, izabran je iz metričkih razloga, i neosporno svjedoči o Benešinoj filološkoj, ako već ne pjesničkoj vještini.

4.

Ukratko se o sadržaju Benešinih grčkih pjesama, koje se objavljuju ovdje u prilogu (*Appendix. Epigrammata Graeca Damiani Benessae*), može reći sljedeće: prvi grčki epigram (I, 30; tri elegijska distiha) čita se na samom svršetku prve knjige epigrama, i riječ je o pjesnikovu oprostaju od ljubavne poezije, skladanu svakako prije 1515. U njemu se on obraća svojim vjernim lirama, dakako simbolu njegova ljubavnog pjesništva, kojima se jednom čitav bio posvetio, no draži mu u drugovanju s njima više nema jer je izgubio vjeru u ljubav.²⁸ Drugi epigram (II, 21; dva elegijska distiha) smješten je u sredini druge knjige, a budući da je riječ o nadgrobnoj pjesmi povodom smrti pjesnika Karla Pucića, izvjesno je da je napisan oko 1522.²⁹ Odmah iza njega slijedi najduži od Benešinih grčkih epigrama (II, 22;

²⁶ Takva promjena, naravno, značajno utječe na konačnu semantičku interpretaciju stih: *Ne postoji za mene ništa drugo (sc. osim tebe), draga spartanska domovino* (prema gore ponuđenoj konačnoj transkripciji), nasuprot eventualnom tumačenju *Ja, Spartanka, nisam te rodila za sebe nego za dragu domovinu* (prema sugeriranom alternativnom čitanju).

²⁷ Oblik je provjeren u indeksu riječi digitalne baze starogrčkih književnih tekstova *Thesaurus linguae Graecae* (TLGe).

²⁸ Amatijev prozni prijevod epigrama I, 30: *Lyrae mihi fideles, quum uobis plurimum adhaerebam, / Testes estis quantum Cypridi seruire amem: / Non amplius dulces, ut antea, recedite a me animi afflicto, / Iam enim uestra periit omnis gratia. / Pulchrorum siquidem uerborum ipsa memoria obiit, / Ita ut cui fidatur nihil remaneat.* Usp. AMB 256, str. 600.

²⁹ Amatijev prozni prijevod epigrama II, 21: *Nostin', quem cernis mortuum, dum aliquando uixi, / Quis eram, et cuius artis esse uociferabar? / Carolus eram. cognomine Puteus, arte uero poeta, / Artem cui et uitam simul doluit Fatum.* Usp. AMB 256, str. 601.

šest elegijskih distiha), posvećen Kristu: pjesnik se pita čemu knjige i sve znanje kad sve što mu treba jest Krist i njegova ljubav.³⁰ Slijedi epitaf (II, 27; tri elegijska distiha) posvećen Mihaelu Buniću, a dataciju sugerira i na margini rukopisa pripisana godina 1523.³¹ Kao posljednje dvije grčke pjesme u ovoj knjizi čitamo već spomenutu slobodnu preradbu antičkog grčkog epigrama o majci Spartanki koja ubija sina bjegunca (II, 36) te epigram o euharistiji (II, 38); obje se pjesme sastoje od po dva elegijska distiha.³² Konačno, u trećoj knjizi epigrama susljedno su zapisane preostale tri grčke pjesme, i to neposredno prije epicedija u smrt Jakova Bunića, pa valja pretpostaviti da su nastale do 1534. U prvoj (III, 26; četiri elegijska distiha), iako joj je, kako je rečeno, Amati odrekao svaku vrijednost, Zemlja na zanimljiv način progovara o svojem bliskom odnosu s Nebom; drugi epigram (III, 27; četiri elegijska distiha) slavi mir kao glavni preduvjet za sreću i blagostanje svakoga grada, dok je treći (III, 28, također četiri elegijska distiha) posvećen nekom Konstantinu, i u njemu se pjesnik žali da je život samo patnja, a čovjek igračka u rukama slijepe sudbine.³³

Kad se pogleda čitav Benešin epigramatski korpus, uočljivo je da za gotovo svaki grčki epigram u zbirci postoji latinski parnjak, ispjevan na istu temu. Tako

³⁰ Amatijev prozni prijevod epigrama II, 22: *Multa scire et cogitare cuiusnam erit utilitatis? / Nihil enim talia sapientibus profuere. / Valet mihi artes et uarii characteres librorum, / Vt anima semper uiuat uobis enim non inest. / Christus mihi solus sufficit, eumque mihi solum habeam / Ducem mortalium, ad quem omnia tendunt. / Hic enim finis, haec uia et acquisitio praeclara; / Totus autem orbis nihil aliud est, nisi mendacium. / Venite iterum artes, iterum accedite characteres librorum, / Vos ostendite mihi amorem, (ostendite) Christum. / Utillissimum hoc, sapiens hoc est, quod etiamsi damna omnia / Quis proposuerit, mensuram nescit.* Usp. AMB 256, str. 601.

³¹ Amatijev prozni prijevod epigrama II, 27: *Talis uir obiit, multas et lachrimas reliquit, / Qui omnium quum esset amicus, ab omnibus dilectus est. / Et equidem reipsa Bonus erat, cui bonum est nomen domus, / Quique mores, corpus, animam sortitus est bonam. / Nos lugemus: tu autem, Michael, requiescas, / Et mortuorum uoces heic accipias.* Usp. AMB 256, str. 602.

³² Amatijev prozni prijevod epigrama II, 36: *Fugientem quemdam a praelio mater suffocauit, dicens / Turpitudinem manibus meis oportet luere etc.....: epigramma hoc male deformatum est ex epigrammate Anthologiae.* Usp. AMB, 256, str. 602.

Amatijev prozni prijevod epigrama II, 38: *Proponitur nobis nunc panis, quem angelus manducat, / Et mortalis, qui illo satiatur, hoc perficit. / O prodigium, Deus magne, sensibile enim os loquitur, / Et praesto sunt incompraehensibilia menti.* Usp. AMB 256, str. 602.

³³ O prvom od tri epigrama Amati kaže sljedeće: *Adeo in hoc epigrammate obscurus est sensus, et constructio peruersa ac dubia, ut transcribere et uertere illud pigeat.* Sličan komentar ostavlja i o sljedećem epigramu: *Et hoc epigramma erroribus ac mala constructione insigne est, ut tamen sensum aliquem efficiat, sed nullius momenti.* Napokon, za posljednji grčki epigram Amati nije smogao dovoljno volje parafrazirati ga do kraja: *Dolores et morbi et omnino mala alia infinita, / Queis nostra obnoxia est infelix uita, / Omne sane uirtutis bonum pessumdant semper etc... sequentia similis prorsus farinae sunt cum superioribus.* Usp. AMB 256, str. 602-603.

je epigram kojim započinje druga knjiga samo latinska verzija oproštaja od mladenačkih ljubavnih pjesama i počinje stihovima *Sat Veneri impensum*; neposredno iza latinskog epitafa Karlu Puciću slijedi njemu posvećen grčki epitaf; odmah iza grčkog epitafa Mihaelu Buniću slijedi latinski; latinski i grčki epigram o euharistiji nalaze se jedan uz drugog, dok o majci Spartanki na početku druge knjige Beneša pjeva latinski, da bi pred pri kraju te knjige na istu temu zapjevao i grčki. Bez latinskoga parnjaka ostali su jedino grčki epigrami treće knjige: nju je pjesnik sastavljao u poznim godinama života i moguće je da mu je za pisanje latinskih inačica jednostavno ponestalo inspiracije ili vremena.

5.

Na koncu se, umjesto zaključka, možemo još zapitati o autorovoj motivaciji za pisanje grčke poezije, što u Dubrovniku zasigurno nije bio raširen oblik iskazivanja humanističkih sklonosti i vještina. Objašnjenje je možda moguće potražiti u senzibilitetu Benešine pjesničke pojave u cjelini, u kojoj se prepoznatljivo odražavaju suvremeni, poglavito talijanski pjesnički fenomeni. U tom smislu u oči najviše upada Benešin ep *De morte Christi*, koji se vrlo uvjerljivo može protumačiti kao promptna reakcija na najslavniji humanistički ep *Christias* Girolama Vide.³⁴ No, osim Vide, Benešu su, kako čitamo u njegovu latinskom epigramu *De poetis nostrae aetatis*, posebno oduševljavala još četvorica suvremenih pjesnika: Giovanni Pontano, Jacopo Sannazaro, Marullo Tarcaniota i Angelo Poliziano:

Quos iam magis commendo plurisue ęstimo
 Vatum meę aetatis, nec exiguus, licet,
 Horum numerus: at cęteris quos pręfero
 Graius Marullus, tum tametsi animoque ei
 Iam nil amico litteratus Angelus;
 Florentia nobis profectis obuii
 Pontanus Acciusue Sincęrus simul.
 Secerno solos cęteris hos omnibus.³⁵

Prvospomenuta trojica ostavila su prilično lako uočljiv trag u Benešinu pjesništvu: po uzoru na Pontanovu zbirku *Iambici* i on je, kad ga je zadesila obiteljska tragedija, smrt sina ožalio jampskom tužaljkom; po uzoru na Sannazarove *Eclogae piscatoriae* i on je ispjevao ribarsku eklogu *Alieuticon*; po uzoru na Tarcaniotu i on je pisao ekshortativne protuturske epigrame posvećene europskim vladarima. No za prepoznavanje utjecaja Angela Poliziana na oblikovanje Benešina pjesničkog korpusa trebalo se ipak zagledati u drugom smjeru, odnosno – sad je jasnije – umjesto u latinski zaviriti u grčki segment pjesništva obojice. Naime,

³⁴ Usp. bilj. 13.

³⁵ Usp. *Liber epigr.* III, 14 (AMB 78, f. 36v)

to što i jedan i drugi u svojim grčkim pjesmama prerađuju isti klasični predložak iz grčke antologije, upravo onaj o Spartanki koja ubija svojeg sina, i što pritom Benešin epigram počinje riječima Ἐκπροφυγόντα μάχης, identično kao i onaj Polizianov – doduše on u dorskom dijalektu kod Poliziana glasi Ἐκπροφυγόντα μάχας – to može, dakle, biti sve samo ne slučajnost. Moguće je stoga pretpostaviti da je upravo ova, najpoznatija zbirka humanističkog grčkog pjesništva presudno utjecala na to da se na grčkom nakon Firence ubrzo zapjeva i u Dubrovniku, a Beneša je ovim svojim u nas jedinstvenim filološkim pothvatom dodatno potvrdio da zaslužuje naslov najbudnijeg i najsvestranijeg pratitelja aktualnih humanističkih književnih trendova s ovu stranu Jadrana.